

RESORTURILE ȘI PERICOLELE POPULISMULUI

VASILE IUGA *

Spectrul populismului bântuie Europa și Statele Unite. Alegerea lui Donald Trump, ascensiunea în Europa a unor partide sau candidați care cultivă ostilitatea față de elite, de instituții, de establishment în general, amenință democrația liberală și reînvie teama față de ce ar putea urma. Populismul nu este însă așa cum afirmă unii, o creație recentă a globalizării și a crizei economice din 2007 și 2008, ci are rădăcini vechi care trebuie înțelese pentru a evita pericolele pe care acesta le poartă.

Spre sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, economia mondială a trecut printr-o fază de globalizare care s-a manifestat prin pătrunderea capitalismului într-un număr crescând de țări, liberalizarea comerțului, deschiderea piețelor, industrializare, dezvoltarea infrastructurii de transport, urbanizare, avansul cercetării științifice, creșterea gradului de educație și îmbunătățirea stării de igienă și de sănătate a populației. Acest progres remarcabil a fost însoțit de transformări sociale, de apariția proletariatului industrial, migrații interne (din rural spre urban), migrații externe (din Europa spre Statele Unite), distrugerea comunităților, schimbări ale regulilor și normelor culturale. Politica rămânea însă în continuare apanajul elitelor tradiționale.

Primul Război Mondial, cu toate grozăviile și suferința care l-au însoțit, a distrus vechea ordine internațională și a însemnat sfârșitul acelei faze a globalizării. Au dispărut imperii, au avut loc revoluții care amenințau și ordinea politică. Pentru a evita pericolul, a fost introdus votul universal, îmbunătățite condițiile de muncă, implementate reforme agrare, a fost permisă organizarea sindicatelor și au apărut partide noi. În același timp, aproape toate statele beligerante aveau economiile distruse, reconstrucția necesita resurse enorme, învinșii fiind supuși unui regim împovăraător de reparații de război. A urmat o perioadă cu inflație puternică (cauzată de abandonarea etalonului aur) și de șomaj ridicat, ce a dus la sărăcirea unei părți importante a populației, ceea ce pe fondul implicării crescute a unei părți mai mari a publicului în politică (consecința votului universal), combinat cu precaritatea culturii politice, a dus la o criză a democrației care a favorizat ascensiunea mișcărilor extremiste/chiar fasciste. Scurta perioadă de avânt și de exuberanță începută la mijlocul anilor '20 (*the roaring twenties*)

* Country Managing Partner, PwC România.

Rev. Șt. Pol. Rel. Int., XIV, 1, pp. 107–111, București, 2017.

a fost curmată de Marea Criză. Acolo unde tratamentul a fost regimul de austeritate (conservarea puterii banilor în Germania îngrozită de hiperinflația din perioada Republicii de la Weimar și Statele Unite înainte de alegerea lui F. D. Roosevelt, reintroducerea etalonului aur), criza economică și socială s-a adâncit, iar democrația a slăbit, permițând mișcărilor extremiste/fasciste să câștige puterea într-un număr de state. Situația s-a ameliorat în țările în care au fost luate măsuri de stimulare a economiei și de pionierat a statului bunăstării (*New Deal*-ul lui F.D. Roosevelt în SUA).

După al Doilea Război Mondial, a fost implementată una dintre marile promisiuni făcute maselor de democrațiile occidentale pentru motivarea acestora în lupta împotriva nazismului, dar și pentru combaterea concurenței reprezentată de modelul sovietic, respectiv împărțirea bogăției (prin creșterea clasei de mijloc) și edificarea statului bunăstării (care consfințea solidaritatea, cu pachete generoase de securitate socială). Reconstrucția accelerată a Europei Occidentale a fost posibilă datorită calității resursei umane existente, dar și Planului Marshall.

După război, s-a creat în Europa Occidentală un consens pe marile teme:

- alianța cu SUA, care garanta securitatea,
- integrarea economică și politică a continentului pentru a evita repetarea distrugerilor enorme cauzate de conflictele pentru puterile europene, și
- statul bunăstării ca expresie a solidarității.

A urmat o perioadă de creștere economică, de pace socială și de întărire a democrației liberale. Biserica a continuat să joace și ea un anumit rol în sistemul de valori și norme tradiționale. Populația îngrozită de ororile războiului respingea totalitarismul. Nu era loc într-un asemenea sistem pentru populism.

După victoria din Războiul Rece contra comunismului (obținută pe cale pașnică), a urmat o perioadă de accelerare a globalizării, deschidere a piețelor, implementare a unor reforme economice, neolibérale (consensul de la Washington) și de încurajare a diversității. În paralel, se diminuea rolul bisericii și se estompau valorile tradiționale. Cruzimile războiului erau estompate. Occidentul se revendica drept spațiu cosmopolit, tolerant, prietenos.

Până în 1989, pe plan politic, diviziunea tradițională stânga/dreapta era în continuare determinată mai ales de dimensiunea veniturilor și a gradului de bogăție a aderenților. Clasa muncitoare vota predominant cu partidele de stânga, spre deosebire de clasa mijlocie și de cei avuți care se regăseau preponderent în programele și ideologia dreptei politice conservatoare.

După 1989, partidele tradiționale de stânga, în primul rând cele socialiste, dar și cele social-democrate, jenate de asocierea ideologică cu comunismul, s-au deplasat spre centru (laburiștii sub Blair, democrații sub Clinton, social-democrații sub Schröder), lăsând pentru o bună bucată de vreme, până la criza din 2007/2008, un spațiu neocupat pe stânga eșichierului politic. Partidele de dreapta au migrat, la rândul lor, spre centru, prin adoptarea într-un număr de țări occidentale a unei agende de reglementare, ceea ce a dus la estomparea semnificativă a diferențelor față de stânga. Victoriile în alegeri nu mai erau determinate de programe, ci de personalități și de campanii. Asta nu a deranjat câtă vreme a existat

creștere economică și prosperitate. Părea că s-a ajuns la „sfârșitul istoriei“ și în materie de dezvoltare economică și socială, nu doar de poziționare doctrinară, și că Occidentul va intra într-o lungă perioadă de prosperitate și pace socială.

În profunzime însă, forțe puternice create de sistemul occidental lucrau împotriva lui. Noua rundă de globalizare a dus la pierderea locurilor de muncă din industrie în favoarea unor economii emergente (China devenind „atelierul lumii“). Perdantii globalizării au fost mai ales zonele industrializate cu comunități omogene etnic, conservatoare și rigide (Rust Belt în SUA, Nordul Angliei), de unde au migrat slujbele către economiile emergente. Evoluțiile tehnologice au schimbat complet structura economiei (General Motors, cu 200.000 de angajați, avea o capitalizare net inferioară lui Facebook, cu doar 6.000 de angajați). Globalizarea și Tehnologia au distrus atât clasa mijlocie, cât și clasa muncitoare (mai ales pe cei cu calificări și abilități reduse, cei imobili profesional și cultural) din Occident și au slăbit mult contractul social.

În paralel, s-a produs un transfer de autoritate de la instituțiile care reprezentau teoretic voința electoratului către agenții independente și Bănci Centrale (cu autoritate crescută în materie de supraveghere financiară, de reglementare și cu control asupra unor bugete semnificative) sau de la autoritățile naționale către unele supranaționale (FMI, OMC, UE, BM), care erau numite, și nu alese. Inițial, acest transfer avea rolul de a reduce marja de abuz a politicienilor care erau dispuși să facă orice pentru a câștiga alegerile, chiar dacă efectele pe termen lung puteau fi devastatoare pentru societate (sună cumva cunoscut?). Guvernanța includea însă și instituții menite să limiteze abuzurile piețelor (nici capitalismul nefiind populat numai cu îngeri).

Acest transfer de autoritate de la „guvernare“ (aleasă) la „guvernanță“ (numită) a generat o problemă de legitimitate pentru „guvernanță“ care a fost făcută responsabilă de politicieni de eșecurile acestora, după modelul „mergem la Bruxelles sau la FMI, semnăm acordurile și la întoarcerea acasă ne plângem că am fost forțați“ (ne amintim de faimoasa noapte de negocieri de la Bruxelles a lui Tzipras, venit sfidător, dar care spre dimineață a semnat tot ce i s-a cerut, și despre care circulă o glumă în societatea grecească: se pare că omul a mers la Bruxelles să își cumpere păr, dar s-a întors ras în cap!).

Nu în ultimul rând, a crescut și rolul piețelor în relația cu guvernele, mai ales în cazul mării majorități a statelor cu deficite (provenind mai ales din statul bunăstării nesustenabil, dar mai recent și din nevoia salvării băncilor) care se finanțează pe piețele internaționale.

Ca rezultat al acestor e(in)voluții, Occidentul a intrat într-o fază de stagnare, de stază economică, cu impact asupra prosperității unei părți importante de populație și de reducere a influenței și relevanței sale strategice, ceea ce a generat nemulțumiri ce se manifestă sub forma partidelor/mișcărilor populiste care ocupă locul liber de la stânga și de la dreapta eșichierului politic și care-i acuză pe cei care s-au aglomerat la centru că „toți sunt la fel și că nu au nicio soluție și nicio putere“. S-a pierdut încrederea și s-a căscat o prăpastie între elite și marea parte a populației. Reducerea importanței componente economice în dez-

baterea stânga/dreapta a fost însoțită de creșterea ponderii aspectelor culturale și identitare în intenția de vot a electoratului. Se pare că masele nemulțumite au fost atrase mai ales de populismul de dreapta (mai naționalist), în detrimentul celui de stânga. Aceasta amintește oarecum de ce s-a întâmplat la începutul primului război mondial, când social-democrații au ales să se înroleze în armatele naționale în loc să declanșeze revoluția mondială.

Aceasta explică de ce populismul înfloarește acum, în Europa și în Statele Unite, și nu în Asia (care are creștere economică, dar și un alt model cultural) sau în America Latină (cu economii distruse de decenii de guvernare de stânga, care s-au compromis).

S-a creat în acest fel spațiu pentru apariția liderului providențial (cu discurs antisistem) de la care se așteaptă rezolvarea rapidă a problemelor, prin „decret“, cu încălcarea regulilor, dacă este necesar. Societatea nu mai are răbdare și nu acceptă constrângerile, ea vrea o soluție acum! Pentru că i se promite totul! Lipsa de răbdare este alimentată și de comunicarea directă, prin rețele de socializare care au devenit parțial un spațiu al manipulării (Facebook în alegerile din SUA).

În mod tradițional, populiștii se pare că ar fi mai buni în opoziție decât la putere, pentru că le este mai ușor să promită decât să livreze (când trebuie să facă față constrângerilor, exemplul fiind schimbarea în abordare a Siriza din Grecia, odată ajunsă la guvernare).

Chiar dacă liderul populist, odată ales, trebuie să își renege o parte din promisiuni (pentru că trebuie să facă față realităților economice, piețelor – a se vedea, spre exemplu, nuanțările lui Trump după alegeri față de Obama Care, zidul cu Mexicul etc.), el este obligat ca măcar pe o parte să le livreze, riscând astfel nemulțumirea (eventual violentă) suporterilor săi. O asemenea promisiune este legată de emigrație. Pentru că dacă în materie de globalizare este acceptată de bine, de rău, libera circulație a bunurilor sau a serviciilor (care sunt „impersonale“), emigrația aduce, direct și brutal, străinul cu obiceiurile lui în contact cu populația locală, cu riscul alterării modului de viață, a țesutului social după pierderea locurilor de muncă în favoarea economiilor emergente. Din această perspectivă, emigrația pare a fi ultima frontieră a globalizării. Greu de spus dacă și cum va fi aceasta trecută.

Se spune că, în general, populiștii eșuează odată ajunși la putere. O asemenea judecată poartă însă cu ea riscul inacțiunii. În fond, populismul este doar un simptom al crizei democrației, dar ignorarea cauzelor poate duce la eșecul democrației, cu riscul venirii la putere a unor partide cu adevărat extremiste. Pentru a evita o asemenea derivă, partidele tradiționale ar trebui să aducă marile subiecte (globalizarea, politicile economice și sociale, stagnarea economică, inegalitățile, deteriorarea comunităților, blocajele instituționale etc.) în dezbaterile publice și politice, și să prezinte alternative clare, cu asumarea ideologiei, împreună cu un mesaj pozitiv despre societate. Cu alte cuvinte, de la aglomerarea de pe centru ar trebui să se revină la separarea clară a doctrinelor politice, la stânga și dreapta tradiționale. Pe de altă parte, unii politicieni urmează inițial o agendă populistă

pentru a obține un procent semnificativ de voturi, încercând apoi să se transforme în politicieni „mainstream“ (din nou exemplul Sirizei, cu Tsipras încântat să fie interlocutorul lui Merkel).

Există temeri că populiștii de azi ar putea fi extremiștii de mâine. Temerea nu este în acest moment în întregime fondată. Cei mai mulți dintre ei nu sunt deocamdată împotriva democrației, aceasta este puternică și are rădăcini adânci în majoritatea statelor occidentale. Societatea civilă are vitalitate și dispune de mecanisme de apărare. Situația este diferită însă în Sudul și Estul Europei, acolo unde mecanismele sunt mai plâpânde în instituțiile mai vulnerabile. Dar pericolul nu trebuie subestimat și eliminarea lui necesită acțiune concretă în reformarea societății și a sistemelor politice, sub conducerea unor lideri moderați și echilibrați care să se bucure de sprijinul unei părți importante a populației, în așa fel încât populismul să fie doar un episod pasager urmat de revenirea la o democrație liberală reformată (renașterea în Grecia a partidului Noua Democrație sub Mitzotakis este un bun exemplu). Statu-quo-ul nu este o opțiune.